

ЗАХИСТ ПРАВ КРЕДИТОРІВ У ПРОЦЕДУРАХ БАНКРУТСТВА ТА НЕПЛАТОСПРОМОЖНОСТІ

Самох Микола Юрійович

*аспірант кафедри цивільно-правових дисциплін
Одеського державного університету внутрішніх справ
м. Одеса, Україна*

Процедури банкрутства юридичних осіб та неплатоспроможності фізичних осіб мають на меті не лише подолання фінансової неплатоспроможності боржника, а й гарантування справедливого та якомога повнішого задоволення вимог кредиторів. Забезпечення належного захисту прав та законних інтересів кредиторів є одним із основних завдань інституту банкрутства, адже неплатоспроможність боржника безпосередньо позначається на майнових правах значної кількості заінтересованих осіб.

Кодекс України з процедур банкрутства встановлює правові та процесуальні засади відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом, основною метою яких є задоволення вимог кредиторів. Водночас чинне законодавство передбачає низку процесуальних і майнових інструментів, спрямованих на збереження конкурсної маси, запобігання приховуванню чи незаконному відчуженню активів, виведенню майна та вчиненню інших дій, здатних завдати шкоди правам та законним інтересам кредиторів.

Інститут банкрутства та неплатоспроможності є важливим елементом сучасної системи приватноправового регулювання, оскільки забезпечує спеціальний порядок вирішення ситуацій, за яких боржник об'єктивно не здатний належним чином виконувати свої грошові зобов'язання.

Особливість української моделі полягає в тому, що Кодекс України з процедур банкрутства (далі – КУЗПБ) встановлює правове регулювання як процедур банкрутства юридичних осіб, так і процедур неплатоспроможності фізичних осіб. При цьому останні мають спеціальне регулювання у Книзі четвертій КУЗПБ, хоча загальні правила провадження застосовуються з урахуванням відповідних особливостей [1]. Такий підхід прямо відображений і в практиці Верховного Суду.

Водночас, правовий статус кредитора та механізми захисту його прав у цих двох категоріях справ не є тотожними. У процедурі

банкрутства юридичної особи основним об'єктом захисту виступає майнова маса суб'єкта господарювання та забезпечення її справедливого розподілу між кредиторами. У процедурі неплатоспроможності фізичної особи до цього додається необхідність забезпечення балансу між правом кредитора на задоволення вимог та правом добросовісного боржника на відновлення платоспроможності і, за встановлених законом умов, звільнення від частини боргового навантаження.

Тому проблема захисту кредиторів у процедурах банкрутства та неплатоспроможності потребує комплексного дослідження з урахуванням особливостей правового статусу боржника.

У процедурі банкрутства юридичної особи кредитори виступають основними носіями майнового інтересу, задоволення якого залежить від обсягу активів боржника та ефективності проведення відповідної процедури.

Одним із первинних засобів захисту кредиторів є належне формування реєстру вимог кредиторів. Саме включення вимоги до реєстру визначає процесуальний статус кредитора, його можливість брати участь у зборах кредиторів, голосувати та впливати на прийняття рішень щодо подальшої долі боржника. Включенню вимог кредитора до реєстру передують звернення відповідного кредитора протягом 30 днів з дня офіційного оприлюднення оголошення про відкриття провадження у справі про банкрутство до господарського суду із заявою про визнання грошових вимог до боржника, розгляд такої заяви судом та постановлення ухвали про визнання грошових вимог кредитора.

Слід зауважити, що захист кредиторів передбачає не лише можливість заявити власні вимоги, а й право заперечувати проти необґрунтованих вимог інших кредиторів. Такий підхід має принципове значення, оскільки визнання фіктивної або штучно створеної заборгованості може призвести до зміни співвідношення голосів кредиторів та, відповідно, до прийняття рішень всупереч інтересам кредиторів із реальними вимогами.

У постанові від 22.09.2021 року у справі № 911/2043/20 Верховний Суд звернув увагу на недопустимість формального підходу до перевірки кредиторських вимог. За наявності мотивованих сумнівів щодо реальності заборгованості на заявника може покладатися підвищений стандарт доказування. Суд обґрунтував такий підхід необхідністю запобігання визнанню фіктивної кредиторської заборгованості та порушенню прав інших кредиторів [2].

Таким чином, перевірка кредиторських вимог є самостійним механізмом захисту не тільки конкретного кредитора, а й кредиторської спільноти в цілому.

Важливим елементом захисту є також участь кредиторів у формуванні рішень щодо процедури банкрутства. Через збори та комітет кредиторів вони можуть впливати на діяльність арбітражного керуючого, визначати подальший напрям процедури та контролювати її перебіг.

Показовою у цьому аспекті є постанова Верховного Суду від 20.03.2024 року у справі № 911/1005/23, у якій суд звернув увагу на процесуальні права визнаного конкурсного кредитора, зокрема можливість оскарження судових рішень у справі про банкрутство (неплатоспроможність) [3].

Отже, сучасна модель процедур банкрутства (неплатоспроможності) передбачає активну участь кредитора у процедурі, а не лише його пасивне очікування результату у відповідній судовій процедурі.

Реальне задоволення вимог кредиторів безпосередньо залежить від збереження активів боржника. Тому одним із ключових напрямів захисту кредиторів є протидія незаконному або економічно необґрунтованому виведенню майна, у тому числі запобігання вчиненню фродакторних правочинів або визнання таких правочинів недійсними.

Особливо небезпечними є правочини, вчинені боржником напередодні відкриття провадження у справі про банкрутство або після виникнення ознак неплатоспроможності. До таких дій можуть належати відчуження майна за заниженою ціною, безоплатна передача активів, укладення правочинів із пов'язаними особами, створення штучної заборгованості та інші дії, наслідком яких є зменшення майнової бази для задоволення вимог кредиторів.

М.К. Крупка визначає фродакторний правочин як будь-який оплатний чи безоплатний правочин, вчинений боржником після виникнення боргу, що призводить до його неплатоспроможності або значного зменшення майна, на яке може бути звернене стягнення [4, с. 210].

КУЗПБ передбачає спеціальні механізми оспорування правочинів боржника та наділяє правом на звернення до суду із відповідними вимогами як кредиторів, так і арбітражного керуючого.

Таким чином, ефективний захист кредиторів повинен починатися не у ліквідаційній процедурі чи процедурі погашення боргів, а значно раніше – із забезпечення збереження активів боржника.

Інший характер має процедура неплатоспроможності фізичної особи. На відміну від юридичної особи, фізична особа не припиняє своє існування внаслідок визнання її банкрутом. Метою процедури є насамперед створення механізму подолання надмірної заборгованості та відновлення платоспроможності боржника.

Відповідно до КУзПБ, процедура неплатоспроможності фізичної особи передбачає послідовне застосування процедури реструктуризації боргів та, у разі її невдалого завершення, процедури погашення боргів боржника. Верховний Суд наголошував, що реструктуризація є першим та пріоритетним етапом процедури, який дозволяє фізичній особі змінити спосіб і порядок виконання зобов'язань з урахуванням її реальних можливостей.

Для кредитора це означає принципово іншу модель реалізації права. Його метою не обов'язково є негайне звернення стягнення на все майно боржника. Натомість кредитор бере участь у формуванні плану реструктуризації, погодженні його умов та контролі за виконанням боржником відповідних зобов'язань.

Водночас така модель створює ризик зловживань. Фізична особа може бути зацікавлена у штучному зменшенні обсягу майна, приховуванні доходів або відчуженні активів до відкриття провадження з метою подальшого списання боргів.

Саме тому у справах про неплатоспроможність фізичної особи особливого значення набуває принцип добросовісності боржника.

У сучасній науковій доктрині поняття добросовісності здебільшого пов'язується з чесністю поведінки особи, належним та порядним веденням справ, дотриманням загальноприйнятих у суспільстві морально-етичних норм, а також із фактичною чесністю суб'єкта. Поведінка особи може вважатися добросовісною за умови, що вона не має наміру завдати шкоди іншій особі та не виявляє легковажності щодо можливості настання негативних наслідків у вигляді такої шкоди [5, с. 145].

Однією з найбільш важливих правових позицій Верховного Суду у справах про неплатоспроможність фізичних осіб є висновок про те, що право на відновлення платоспроможності та звільнення від боргів має бути пов'язане з добросовісною поведінкою боржника.

У постанові від 26.05.2022 року у справі № 903/806/20 Верховний Суд сформулював принцип, відповідно до якого право на звільнення від боргів набуває добросовісний боржник, який не приховує інформацію про свій майновий стан, сумлінно виконує процесуальні обов'язки та демонструє реальне прагнення до врегулювання відносин із кредиторами [6].

Ця правова позиція має безпосереднє значення для захисту кредиторів. Якщо б механізм неплатоспроможності автоматично передбачав списання боргів незалежно від поведінки фізичної особи, це могло б перетворити процедуру з інструменту відновлення платоспроможності на спосіб уникнення виконання цивільно-правових зобов'язань.

У постанові від 22.09.2022 року у справі № 916/2372/20 Верховний Суд звернув увагу на обов'язок фізичної особи подавати повну та достовірну інформацію про майно, доходи й витрати не лише самого боржника, а й членів його сім'ї. Суд пов'язав цей обов'язок не просто з формальними вимогами КУЗПБ, а із сутністю процедури неплатоспроможності [7].

Аналіз судової практики дає можливість прийти до висновку, що у подальшому Верховний Суд продовжив розвиток цієї правової позиції та взяв за основу те, що сама наявність значної кредитної заборгованості та неможливість її погашення не є достатньою підставою для відкриття провадження щодо неплатоспроможності фізичної особи. Суд має перевіряти добросовісність поведінки боржника, причини виникнення заборгованості та ставлення боржника до виконання зобов'язань

Отже, можна констатувати формування сталої тенденції судової практики: механізм неплатоспроможності фізичної особи не повинен забезпечувати автоматичне списання боргів, а має застосовуватися як інструмент реабілітації добросовісного боржника. Це положення водночас є важливою гарантією захисту кредиторів.

Проведене дослідження дозволяє дійти висновку, що захист прав кредиторів у процедурах банкрутства юридичних осіб та неплатоспроможності фізичних осіб має спільну нормативну основу, проте характеризується суттєвою диференціацією механізмів реалізації.

У процедурі банкрутства юридичної особи центральним завданням є забезпечення збереження ліквідаційної (конкурсної) маси, достовірності реєстру вимог кредиторів, справедливого розподілу грошових коштів, отриманих від продажу майна банкрута та ефективної участі кредиторів у процедурі. Особливого значення набуває недопущення фіктивної кредиторської заборгованості та виведення активів.

У процедурі неплатоспроможності фізичної особи до зазначених механізмів додається принцип добросовісності боржника. Саме він дозволяє встановити межу між легітимним використанням процедури для фінансової реабілітації та зловживанням правом з метою уникнення виконання зобов'язань.

Отже, ефективність інституту банкрутства (неплатоспроможності) повинна оцінюватися не лише за кількістю передбачених законодавством прав кредиторів, а за можливістю їх реального здійснення. Основними критеріями такої ефективності мають бути прозорість процедури, достовірність інформації про майновий стан боржника, оперативність судового контролю, недопущення зловживань та забезпечення справедливого співвідношення між інтересами кредиторів і боржника.

Саме подальший розвиток цих механізмів дозволить сформувати в Україні сучасну модель процедур банкрутства (неплатоспроможності), у якій захист прав кредиторів поєднуватиметься з можливістю відновлення платоспроможності боржника.

Література:

1. Кодекс України з процедур банкрутства : Закон України від 18.10.2018 № 2597-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19#Text> (дата звернення: 29.04.2025).
2. Постанова Верховного Суду від 22.09.2021 року у справі № 911/2043/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100456027> (дата звернення: 29.04.2025).
3. Постанова Верховного Суду від 20.03.2024 року у справі № 911/1005/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100456027> (дата звернення: 29.04.2025).
4. Крупка М.К. Відповідальність у цивільному праві : навч. посіб. Київ : Правова єдність, 2021. 250 с.
5. Чубоха Н.В. Окремі аспекти добросовісності у цивільному праві. Проблеми забезпечення прав і свобод людини. 2023. С. 145–147. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/90cc3674-0aba-4dd6-95ef-82656b9525d5/content/> (дата звернення: 29.04.2025).
6. Постанова Верховного Суду від 26.05.2022 року у справі № 903/806/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100456027> (дата звернення: 29.04.2025).
7. Постанова Верховного Суду від 22.09.2022 року у справі № 916/2372/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100456027> (дата звернення: 29.04.2025).